MUAMMOLI OILALARDA OTA-ONA VA FARZAND MUNOSABATLARINI PSIXOLOGIK KORREKSIYALASH

Kamolova Shirinoy Usarovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada muammoli oilalarda ota-ona va farzand munosabatlarini psixologik korreksiyalashning nazariy asoslari va amaliy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Ijobiy muloqot, hissiyotlarni boshqarish, zo‘ravonliksiz intizom, aniq qoidalar va hamkorlikda muammo yechishning vazifasi ochib beriladi. Ilmiy sharhlar va xalqaro tavsiyalar asosida baholash, maqsad belgilash, korreksion ish va natijalar monitoringini qamrab olingan.

Kalit so‘zlar: Muammoli oila, ota-ona va farzand munosabatlari, psixologik korreksiya, ijobiy tarbiya, empatiya, oilaviy muloqot, zo‘ravonliksiz intizom, hissiyotlarni boshqarish, yosh xususiyatlari, psixologik xizmat.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ ДЕТСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПРОБЛЕМНЫХ СЕМЬЯХ

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы и практические направления психологической коррекции взаимоотношений родителей и детей в проблемных семьях. Раскрываются задачи позитивного общения, управления эмоциями, ненасильственной дисциплины, четких правил и совместного решения проблем. На основе научных обзоров и международных рекомендаций рассматриваются вопросы оценки, постановки целей, коррективной работы и мониторинга результатов.

Ключевые слова: проблемная семья, взаимоотношения родителей и детей, психологическая коррекция, позитивное воспитание, эмпатия, семейное общение, ненасильственная дисциплина, управление эмоциями, возрастные особенности, психологическая помощь.

PSYCHOLOGICAL INTERVENTIONS FOR PARENT–CHILD RELATIONSHIPS IN FAMILIES EXPERIENCING DIFFICULTIES

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations and practical approaches to the psychological correction of parent-child relationships in troubled families. It explores the roles of positive communication, emotional regulation, non-violent discipline, clear rules, and collaborative problem-solving. Based on scholarly reviews and international recommendations, the article covers the processes of assessment, goal setting, corrective intervention, and the monitoring of outcomes.

Keywords: Troubled family, parent-child relationships, psychological correction, positive parenting, empathy, family communication, non-violent discipline, emotional regulation, age-related characteristics, psychological service.

Mamalakatimizda oilalarni mustahkamlash, yosh avlodni jismonan va ruxan sog’lom qilib tarbiyalash, jamiyat ravnaq topishida oilaning tutgan o‘rni va ishtirokini yanada oshirish, oilada ma’na-viy-axloqiy tarbiya masalalariga yo‘nalti-rilgan chora-tadbirlar ko‘lamini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 07.03.2022 yildagi PF-87-sonli farmonida ham xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish, sog‘lig‘ini saqlash, kasbga o‘qitish va bandligini ta’minlash, tadbirkorlikka keng jalb etish, ehtiyojmand xotin-qizlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, gender tenglikni ta’minlash borasida olib borilayotgan islohotlari1da ham o‘z aksini topgan.

Oiladagi ota-ona va farzand munosabatlarining samarali kechishi ota-onalarning bu rollarda qanchalik muvofiqliklariga hamda farzandining xayotga nisbatan munosabati xususiyatlariga e’tibor berishlari lozim. Shaxslararo munosabatlarning bir ko‘rinishi sifatida ota-ona va farzandlar orasida amalga oshadigan munosabatlarni o‘rganish va tadqiq etish masalasi juda muhimdir. O‘zbek oilasi sharoitida ota-ona va farzand orasidagi munosabatlarning o‘ziga xos ijobiy tomonlari kuzatilgani bilan ayrim tomonlari borki, bu o‘z navbatida, bola xarakterining shakllanishida namoyon bo‘ladi.

Oilaviy muammolarning psixologik sabablarini aniqlash, ota-onalarning pedagogik-psixologik bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, farzandlar bilan samarali muloqot o‘rnatish hamda oilada sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, muammoli oilalarda nizoli vaziyatlarning oldini olish, oila a’zolari o‘rtasidagi emotsional yaqinlikni mustahkamlash va farzandlarning ijtimoiy-psixologik moslashuvini yaxshilashda samarali korreksion yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muammoli oila tushunchasi takrorlanuvchi nizo, hissiy uzoqlashish, tarbiya talablarining nomuvofiqligi yoki hamkorlik holatlari qiyinchiliklari mavjud bo‘lgan oilaviy vaziyatni anglatadi. U oila a’zolarining shaxsiyatiga qo‘yilgan salbiy baho emas. Kam ta’minlanganlik, oila tarkibining o‘zgarishi yoki bir martagi kelishmovchilikning o‘zi munosabatlar buzilganini bildirmaydi. Psixologik ishda qiyinchiliklar bilan birga saqlangan mehr, mas’uliyat va hamkorlik imkoniyatlari ham aniqlanadi.

Xorijiy olimlar tadqiqot natijalariga asosan R. V. Ovcharova (14) ijtimoiy va ta'limda e'tibordan chetda qolgan bolalarning ota-onalari uchun tezkor diagnostika usulini ishlab chiqdi. Ushbu usul yordamida yosh maktab o'quvchilarining oilalarini o'rganib va ularning odatiy qiyinchiliklarini umumlashtirib, muallif oilaviy tarbiyadagi kamchiliklarni tuzatish uchun maqsadli dastur ishlab chiqdi.2

1 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 07.03.2022 yildagi PF-87-son

2 Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе. М. : Сфера, 2001.

Ijtimoiy va ta'limda e'tibordan chetda qolgan bolalarning ota-onalari uchun dam olish, hissiy markazlashtirish, o'zini tahlil qilish, bola bilan identifikatsiya qilish, o'zini ifoda etishni kengaytirish, empatik tinglash, ijtimoiy mulohaza, xulq-atvorni modellashtirish va bolani ijobiy idrok etish usullari qo'llanildi. Bu usullar ota-onalarda aybdorlik va shaxsiy xavotir tuyg'ularini engishga yordam beradi, hissiy sovuqqonlik va avtoritarizmni, e'tibordan chetda qolgan bolani qabul qilishni va munosabatlarni insonparvarlashtirishni rag'batlantiradi.

N. Yu. Sinyagina tizimli yondashuv doirasida ota-ona va bola munosabatlarini tuzatish uchun psixologik va pedagogik texnologiyani ishlab chiqdi. "O'zingizga yordam bering" tuzatish dasturi bolalar va kattalar uchun psixologik va pedagogik ta'limga, o'zini kashf etish maqsadida o'zlariga va boshqalarga psixologik yordam ko'rsatishning amaliy usullarini o'rgatishga qaratilgan. Ish quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tuzilgan:

1. Psixologik ta'lim va psixologik bilimlarni tarqatish – ilmiy va ommabop ilmiy adabiyotlar, guruhli va individual munozaralar, rolli va psixologik o'yinlar va boshqalardan foydalanish.

2. Shaxsiyatning asosiy muammolari bo'yicha psixologik maslahat.

3. Shaxsiyat muammolarini psixologik diagnostika qilish va tuzatish – kuzatish, so'rovnomalar, testlar, maxsus tuzatish dasturlarini amalga oshirish, treninglar va video treninglar va boshqalar.

4. Sotsiologik tadqiqotlar – jamoadagi psixologik muhitni o'rganish, ijtimoiy-psixologik vaziyatning xususiyatlari, o'qituvchilarning asosiy psixologik muammolarini va ularning o'quvchilar va ota-onalar bilan munosabatlarini tahlil qilish.

5. Shaxsiyatni tuzatish bo'yicha maxsus loyihalarni amalga oshirish: "Mening istiqbollarim", "Xavotir va xavotirdan xalos bo'lish", "Surunkali charchoq sindromidan xalos bo'lish" va boshqalar3.

P. Leyten, G. Melendes-Torres va F. Gardnerning tarmoq meta-tahlilida mazmuni aniq yo‘naltirilgan dasturlarning imkoniyatlari hamda profilaktika va korreksiya sharoitlarida turlicha urg‘ular kerakligi muhokama qilingan 4[6]. JSSTning 2024 yilgi amaliy qo‘llanmasida esa dasturni moslashtirish, amalga oshirish va baholash masalalari yoritilgan. Bu manbalar mahalliy amaliyotda tarjima bilan cheklanmasdan, oilalarning tili, imkoniyati va ishtirok sharoitini ham hisobga olishga asos beradi.Manbalar ota-ona–farzand munosabatlari, tarbiya dasturlari va xulqiy qiyinchiliklarga psixologik yordam mavzulariga mosligi bo‘yicha maqsadli tanlandi.

Tahlilda uch daraja farqlandi: bolaning rivojlanish xususiyatlari, ota-onaning tarbiya amaliyoti va ular o‘rtasidagi kundalik o‘zaro ta’sir. Masalan, topshiriq bajarilmasligi qasddan qarshilik, tushunarsiz ko‘rsatma, charchoq yoki imkoniyatga

3 Синягина Н. Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. М. : Вла-дос, 2001.
4 Leijten P., Melendez-Torres G. J., Gardner F., van Aar J., Schulz S., Overbeek G. Are Relationship Enhancement and Behavior Management “The Golden Couple” for Disruptive Child Behavior? Two Meta-analyses // Child Development. – 2018. – Vol. 89, № 6. – P. 1970–1982. – DOI: 10.1111/cdev.13051.

mos kelmaydigan talab bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Muammoning vazifasi va konteksti aniqlanmasdan turib bir xil ta’sir usulini qo‘llash maqsadga muvofiq emas.

Nazariy umumlashtirish korreksion ishda munosabatlar sifati va xulqni boshqarish ko‘nikmalarini birgalikda baholash zarurligini ko‘rsatdi. Asosiy natija sifatida emotsional aloqani qo‘llab-quvvatlash, kutilmalarni yoshga moslashtirish, ijobiy xulqni mustahkamlash, izchil chegaralar va hamkorlikda muammo yechish yo‘nalishlari ajratildi. Ularning qay biriga birinchi navbatda e’tibor berish oiladagi qiyinchilik va xavfsizlik shartiga bog‘liq.

Umumlashtirilgan mexanizmga ko‘ra, bola tushunarli talab va ijobiy javobni ko‘proq tajriba qilganda o‘zaro munosabatning oldindan bashorat qilinishi ortishi mumkin. Ota-ona esa bolaning kichik o‘zgarishlarini ko‘rib, faqat tanbehga tayanishni kamaytirishi mumkin. Uning mahalliy oilalarda qanday ishlashi, qaysi yoshda va qanday sharoitda samarali ekani alohida empirik tadqiqotni talab etadi. Korreksion ishning murojaatni aniqlashtirish va xavfsizlikni baholashdan iborat bo‘lishi mumkin. Ota-onaning «farzandim itoatsiz» degan ta’rifi aniq epizodlarga aylantiriladi: qachon, qaysi vazifada va kim bilan qiyinchilik kuzatiladi? Bola bilan suhbat uning yoshi va muloqot imkoniyatiga mos o‘tkaziladi. Bolaning fikri ota-onaning bayonidan farq qilsa, bu darhol yolg‘on sifatida baholanmaydi; har bir manbaning nuqtai nazari o‘rganiladi.

Munosabat va xulqning boshlang‘ich holati belgilanadi. Suhbat, kelishilgan kuzatuv va qisqa kundalik orqali qiyinchilikning oldidan kelgan vaziyat, bola harakati va kattaning javobi qayd etiladi.

Aniq maqsad va kichik amaliy vazifalar kelishiladi. «Bola umuman qarshilik qilmasin» kabi talab o‘rniga, masalan, «uy vazifasini boshlash tartibini janjalsiz kelishish» maqsadi belgilanadi. Ota-ona o‘zgartiradigan harakat ham aniq ko‘rsatiladi: bir vaqtda bitta ko‘rsatma berish, tushunganini tekshirish yoki bajarilgan qadamni qadrlash. Bola ham yoshiga mos vazifani tanlash va natijani muhokama qilishda ishtirok etadi.

Natijani qayta baholash va qo‘llab-quvvatlash rejasini tuzishdir. Janjalning kamayishi bilan birga bolaning fikr aytish imkoniyati, ota-onaning izchilligi va ijobiy faoliyatlar ko‘payishi kuzatiladi. O‘zgarish bo‘lmasa, oila «harakat qilmadi» deb baholanmaydi; maqsadning realligi, usulning mosligi va qo‘shimcha omillar qayta ko‘rib chiqiladi. Zarur holda bola rivojlanishi yoki psixologik holatini chuqurroq baholash uchun tegishli mutaxassisga yo‘naltiriladi.

Ota-ona va farzand uchun birgalikdagi faoliyat bolaning qiziqishi va roziligiga mos tashkil etilishi mumkin.

Natijalarni baholashda ota-ona va bola fikri, kelishilgan kuzatuvlar hamda kerak bo‘lsa o‘qituvchi ma’lumoti solishtiriladi. Qoidalarning bajarilishi, janjaldan keyin muloqotga qaytish, yordam so‘rash va ijobiy munosabat kabi ko‘rsatkichlar birgalikda baholanadi. Bolaning sukut saqlashi yoki qo‘rqib bo‘ysunishi korreksiya samarasi deb qabul qilinmaydi. Nazariy tahlil ijobiy muloqot, yoshga mos kutilmalar, hissiyotlarni boshqarish, izchil qoidalar va zo‘ravonliksiz tarbiya usullarini asosiy yo‘nalishlar sifatida ajratish imkonini berdi. Korreksiyaning maqsadi bolaning faqat tashqi itoatini oshirish emas, munosabatning xavfsizligi va

o‘zaro tushunishini yaxshilashdan iborat. Mazkur masalalarning ilmiy va amaliy jihatdan o‘rganilishi oilaviy barqarorlikni ta’minlash, sog‘lom avlodni tarbiyalash hamda jamiyatda mustahkam ijtimoiy munosabatlarni qaror toptirishga munosib hissa qo‘shadi.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 07.03.2022 yildagi PF-87-son

2.Овчарова Р. В. Практическая психология в начальной школе. М. : Сфера, 2001.

3.Синягина Н. Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. М. : Вла-дос, 2001.

4.Leijten P., Melendez-Torres G. J., Gardner F., van Aar J., Schulz S., Overbeek G. Are Relationship Enhancement and Behavior Management “The Golden Couple” for Disruptive Child Behavior? Two Meta-analyses // Child Development. – 2018. – Vol. 89, № 6. – P. 1970–1982. – DOI: 10.1111/cdev.13051.